

پدیدارشناسی رویکرد تربیتی جامعه‌المصطفی‌العالمیه در پیاده‌روی

اربعین حسینی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۲۱

فاطمه سادات علوی علی آبادی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۰۸

عباس جوانشیر^۲

چکیده

راهپیمایی اربعین، به عنوان یکی از مؤلفه‌های قدرت نرم تشیع، در سال‌های اخیر مورد توجه جامعه‌المصطفی بوده است. این پژوهش بر آن است که با روش کیفی و رویکرد پدیدارشناسی، چگونگی رابطه تربیتی جامعه‌المصطفی با اربعین و دستاوردهای آن را بررسی کند. جامعه پژوهش شامل تمامی زائران کاروان جامعه‌المصطفی مشهد (اساتید، طلاب، مدیران، کارشناسان و خانواده‌ها) شرکت‌کننده در سفر اربعین حسینی در پنج سال اخیر است. نمونه پژوهش شامل پنج استاد، ۲۷ طلبه، پنج مدیر، پنج کارشناس و سه نفر از اعضای خانواده‌های زائران مذکور است که بر اساس منطق نمونه‌گیری در پژوهش پدیدارشناسی به صورت هدفمند و قاعده اشباع نظری، انتخاب شدند. در این تحقیق، برای گردآوری اطلاعات از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و برای تحلیل داده‌ها از رویکرد توصیفی-تحلیلی با استفاده از کدگذاری در دو سطح باز و محوری استفاده شد. بر اساس یافته‌ها ۶۰ مقوله جزئی از اطلاعات ارائه شده توسط مشارکت‌کنندگان استخراج شد که این زیر مقوله‌ها در چهار ساحت مهم تربیتی (تربیت اعتقادی، تربیت عبادی معنوی، تربیت عاطفی و اخلاقی، تربیت اجتماعی و سیاسی) طبقه‌بندی شدند. در مجموع نتایج نشان داد که پیاده‌روی اربعین حسینی حداقل در چهار ساحت تربیتی برای جامعه‌المصطفی، تأثیرگذار بوده است.

کلید واژه‌ها: پدیدارشناسی، رویکرد تربیتی، جامعه‌المصطفی‌العالمیه، پیاده‌روی اربعین حسینی.

۱. استادیار جامعه‌المصطفی‌العالمیه (نویسنده مسئول): f_alavi@miu.ac.ir

۲. مدیر گروه علوم تربیتی جامعه‌المصطفی‌العالمیه نمایندگی خراسان: abbas.javanshir@yahoo.com

مقدمه

مأموریت اصلی نظام اسلامی، تربیت انسان‌های صالح است و در تدوین و طراحی نظام تربیت اسلامی، نهضت امام حسین علیه السلام، یکی از منابع اصلی به شمار می‌رود. جامع‌ترین هدفی که امام حسین علیه السلام دنبال کرد همانا ایجاد یک جامعه پویا و زنده، در پرتو آموزه‌های تربیتی و اخلاقی اسلام است که سعادت انسان را در تمام جهات مادی و معنوی در پی آورد (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۶: ۱۷۵). امام خمینی (ره) در مسیر این هدف متعالی، خطاب به علمای حوزه و دانشگاه فرمود: اگر مردم را تربیت کنید به یک تربیت سالم، دعوت کنید به این که با خدا آشنا بشوند، با معارف الهی آشنا بشوند، اگر این طور شد کشور شما سالم می‌ماند و به سایر جاها هم سرایت می‌کند (امام خمینی، ۱۳۶۸، ج ۱۹: ۲۱۲).

تربیت یعنی برانگیختن و فراهم کردن موجبات رشد و شکوفایی تمامی استعدادها، توانایی‌ها و قابلیت‌های انسان به منظور رسیدن به کمال و سعادت مطلوب (بهشتی، ۱۳۸۷: ۳۵). جامعه‌المصطفی که یک نهاد حوزوی است، وظیفه تربیت علمی و عملی طلاب را بر عهده دارد و برنامه‌ریزی تربیتی خویش را بر اساس «نظامنامه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه» انجام داده است. این نظامنامه تربیتی شامل تربیت در ابعاد اعتقادی، عبادی و معنوی، عاطفی و اخلاقی، اجتماعی و سیاسی، عقلانی، خانوادگی، زیست‌محیطی، فرهنگی و هنری، اقتصادی و شغلی، و جسمانی است.

جامعه المصطفی العالمیه، به عنوان یک مدرسه حسینی^۱، یکی از عرصه‌های تجلی این اهداف

۱. مدرسه حسینی، عنوانی است برای رویکردی تربیتی به بزرگترین حماسه انسانی؛ حماسه‌ای فراتاریخی و فراجغرافیایی برای دمیدن روح حقیقت انسانی در همگان و راه نمودن مردمان به سوی تعالی. امام حسین علیه السلام با برافراشتن پرچم حماسه کربلا و عاشورا، مدرسه‌ای را بنیان گذاشت که مردمان در آن به نیکوترین و والاترین تربیت (تربیت نبوی و تربیت علوی) دست یابند. مدرسه حسینی، مدرسه احیای اسلام نبوی و اسلام علوی است؛ مدرسه‌ای که اسلام حقیقی در آن جلوه دارد و تربیت شدگانش بینا و دانا و کریم و عزیز و آزاد از دنیا و مطیع خدا و اهل شجاعت و استقامتند (رک: دلشاد تهرانی، ۱۳۸۱).

تربیتی را ابر رویداد^۱ اربعین قرار داده و بنا بر تقاضای جامعه هدف، پیاده‌روی اربعین حسینی را جزء برنامه‌های سالانه خویش قرار داده است.

در سال‌های اخیر، پاسداشت اربعین حسینی، مرزهای جغرافیایی را درنوردیده و عاشقان امام حسین علیه السلام در همه عالم، اربعین را مورد توجه قرار داده و حتی‌الامکان پیاده‌روی اربعین را تجربه کرده‌اند. به نظر می‌رسد رشد اربعین آن قدر به سرعت رخ داده که پژوهشگران را غافلگیر کرده است. به همین دلیل هنوز ادبیات نظری و پژوهشی قابل توجهی پیرامون این آیین پدید نیامده است. آنچه تاکنون درباره پیاده‌روی اربعین در منابع مکتوب فارسی آمده، نوعاً متونی با رویکرد تبلیغی- ترویجی است. اغلب این آثار، سفرنامه‌ها و آثار ادبی- هنری‌اند و در محدود آثاری هم که با رویکرد پژوهشی یا به نام پژوهش نگاشته شده‌اند معمولاً ادبیات مذهبی بر سویه علمی غلبه داشته و نویسندگان بیشتر زبان به توصیف و تعریف این آیین شگرف گشوده‌اند (مظاهری، ۱۳۹۷: ۱۶)؛ اما در پژوهش حاضر، نویسنده کوشیده است بر علائق شخصی و مذهبی خود حتی‌الامکان فائق آمده و از منظر «پدیدارشناسی» به تحلیل رویکرد تربیتی جامعه‌المصطفی‌العالمیه در پیاده‌روی اربعین حسینی در چهار ساحت از ساحت‌های تربیتی (تربیت اعتقادی، تربیت عبادی معنوی، تربیت عاطفی و اخلاقی، تربیت اجتماعی و سیاسی) بپردازد.

این پژوهش در پی پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است:

۱. از دیدگاه زائران المصطفائی سفر اربعین، مهمترین دستاوردهای تربیتی پیاده‌روی اربعین چیست؟

۲. ارزیابی زائران المصطفائی سفر اربعین، از فرصت‌ها و تهدیدهای راهپیمایی اربعین برای جامعه‌المصطفی چیست؟

در ارتباط با موضوع این پژوهش، کتاب یا مقاله‌ای که به طور خاص به «پدیدارشناسی رویکرد تربیتی جامعه‌المصطفی در پیاده‌روی اربعین حسینی» پرداخته باشد یافت نشد؛ با این حال برخی پژوهش‌های مرتبط با موضوع وجود دارد که به آنها اشاره می‌شود: «منشور اخلاقی -

۱. «ابرویداد» به بزرگترین رویدادهایی اطلاق می‌شود که بازارهای بزرگ بین‌المللی را هدف می‌گیرد. تعداد شرکت‌کنندگان این رویدادها بیش از یک میلیون نفرند و طنین آنها از طریق رسانه‌ها در تمام جهان پخش می‌شود (Zhou, 2007: 27).

تربیتی زائر اربعین حسینی» عنوان مقاله‌ای است که توسط دکتر همت‌بناری نوشته شده است و بایدها و نبایدهای اخلاقی و تربیتی را به زائران ایرانی اربعین حسینی متذکر شده است (همت‌بناری، ۱۳۹۴: ۷۵). آقای همت‌بناری در پژوهشی دیگر با عنوان «ابعاد و ظرفیت‌های تربیتی مراسم اربعین حسینی» به اختصار برخی ابعاد تربیتی راهپیمایی عظیم اربعین را مورد بررسی قرار داده است (همت‌بناری، ۱۳۹۴: ۴۹). همچنین مریم شعبانلو، در کتاب «آثار تربیتی زیارت اربعین» به ابعاد مختلف تربیتی مرتبط با زیارت اربعین پرداخته است. جامعه المصطفی العالمیه نیز کتاب ۵ جلدی مجموعه مقالات اربعین حسینی ع.ا.س. را چاپ نموده است که در آن مقالات اندیشمندان مسلمان در محورهای «اربعین از منظر قرآن و اهل بیت ع.ا.س.»، «فلسفه زیارت اربعین»، «شخصیت امام حسین ع.ا.س. در زیارت اربعین»، «آموزه‌های زیارت اربعین» و «بررسی تاریخی اربعین و پاسخ به شبهات مطرح‌شده» ارائه شده است. این پژوهش که با همکاری تعدادی از طلاب، اساتید، کارشناسان و مدیران مدارس خواهران جامعه المصطفی مشهد در همه مقاطع تحصیلی (تمهیدیه، کارشناسی، ارشد، دکتری) از ۱۲ ملیت صورت پذیرفته است توجه صاحب‌نظران و متخصصان حوزه تعلیم و تربیت در جامعه المصطفی را به نیازسنجی و آسیب‌شناسی تربیتی المصطفائیان در پیاده‌روی اربعین معطوف می‌کند و آغازی است بر تلاشی فراگیر در جهت درک بهتر و وسیع‌تر از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری تربیتی المصطفائیان در راهپیمایی عظیم اربعین حسینی.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع پدیدارشناسی است و از روش میدانی و کتابخانه‌ای بهره برده است. جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی زائران کاروان جامعه‌المصطفی مشهد، شرکت‌کننده در سفر اربعین حسینی در پنج سال اخیر می‌شود که از بین آنها با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند، ۵ استاد، ۲۷ طلبه، ۵ مدیر، ۵ کارشناس و ۳ نفر از اعضای خانواده‌های زائران به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شده‌اند. در این شیوه تحقیق، پژوهشگر نمونه‌هایی هدفمند از گروه اساتید، طلاب، مدیران و کارشناسان مدرسه عالی خواهران مشهد را که در پیاده‌روی اربعین کاروان جامعه‌المصطفی مشهد در سال‌های گذشته حضور داشته‌اند انتخاب می‌کند و در قالب مصاحبه‌های باز، به شکل اکتشافی، پیامدها و تأثیرات رویکرد تربیتی جامعه‌المصطفی نمایندگی مشهد مقدس را در ساحت‌های مختلف تربیت بررسی می‌کند و پس از مصاحبه و جمع‌آوری اطلاعات، به طبقه‌بندی و تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌پردازد.

ابزار پژوهش

ابزار پژوهش حاضر را «مصاحبه نیمه‌ساختاریافته» تشکیل می‌دهد که محقق هنگام مصاحبه، پرسش‌هایی را به صورت باز مطرح کرده و نظر مخاطب را دریافت می‌کند.

یافته‌های پژوهش

برای رسیدن به پاسخ سؤالات، پس از ارزیابی مصاحبه‌ها، دستاوردهای تربیتی پیاده‌روی اربعین، استخراج شده و با انجام مقایسه مستمر بین آنها، دستاوردهایی که با یکدیگر هم‌پوشانی دارند ذیل یک ساحت تربیتی قرار داده شده‌اند. همان‌گونه که در جدول شماره ۱ مشاهده می‌شود پیاده‌روی اربعین، در چهار ساحت تربیتی بر زائران جامعه‌المصطفی تأثیرگذار بوده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در هر ساحت تربیتی، دستاوردهای مثبت یا منفی بر سفر اربعین جامعه‌المصطفی مترتب بوده است؛ از دیدگاه تمام شرکت‌کنندگان در مصاحبه، دستاوردهای مثبت تربیتی، فرصت‌های جامعه‌المصطفی و دستاوردهای منفی تربیتی، تهدیدهایی

برای جامعه‌المصطفی محسوب شده‌اند که در صورت عدم توجه مدیران و مسئولان، اهداف تربیتی جامعه‌المصطفی را تحت‌الشعاع قرار خواهند داد.

تربیت اعتقادی

تربیت اعتقادی مهمترین رکن رشد تربیت دینی به شمار می‌رود؛ زیرا تدین بدون اعتقاد به عقاید بنیادین دینی معنایی نخواهد داشت. تربیت اعتقادی مهمترین بخش نظام جامع تربیتی اسلام است که در آن، اصول اعتقادات اسلام یعنی باور به خداوند، پیامبران، امامت و معاد به مرتبی منتقل می‌شود. در تربیت اعتقادی دست‌یابی به مراتبی از ایمان به عنوان هدف برنامه تربیتی توجه می‌شود.

اعتقادات اسلامی سه عرصه خداباوری، راهنما باوری و معاد باوری را شامل می‌شود. فرآیندی که به ایجاد و تعمیق باورهای اعتقادی اسلام یعنی باور به وجود خداوند، پیامبران، امامت و معاد در مخاطبان و شکوفایی و به کمال رساندن آنها می‌انجامد؛ به عبارت دیگر، مجموعه اقداماتی است که مربی برای شکل‌دهی نظام باورها، اقناع فکری و پذیرش قلبی و التزام درونی در مربی انجام می‌دهد (اعرافی، ۱۳۹۲: ۴۹).

بنا بر این، یکی از اهداف تربیت اعتقادی، «تقویت اعتقاد به اصل امامت» است. امامت به نوعی، تداوم رهبری و انسان‌سازی و جامعه‌سازی پیامبران است و به همین دلیل، در معنای خود، مفهوم تربیت و سازندگی را دربردارد (نظامنامه تربیتی جامعه‌المصطفی العالمیه: ۸۶). همچنین از اهداف تربیت اعتقادی، «رفع شبهات اعتقادی» و «ایجاد و تقویت تقریب بین مذاهب اسلامی» است (نظامنامه تربیتی جامعه‌المصطفی العالمیه: ۸۶).

تربیت اعتقادی که یکی از عرصه‌های مهم و بنیادی تربیت دینی به شمار می‌آید دارای سه هدف عمده است: «پرورش شناخت»، «پرورش پذیرش قلبی» و «پرورش محبت قلبی» (داوودی، ۱۳۸۸: ۴۷).

انسان موجودی است که می‌تواند از نیروی تفکر برخوردار باشد و به همین دلیل بر سایر موجودات برتری دارد. به طوری که سایر ابعاد وجودی وی، از جمله جنبه‌های عاطفی و اجتماعی او در حد وسیعی تحت سیطره جنبه عقلانی قرار دارد. در اندیشه اسلامی نیز به پرورش دهنده‌های عقلانی در ساماندهی به نظام فکری یا ایدئولوژی انسان اهمیت زیادی داده شده است. به گونه‌ای که برخی اعتقاد دارند که از ویژگی‌های اصلی تربیت اسلامی تکیه بر عقل و تأکید بر جنبه عقلانی است (شریعت‌مداری، ۱۳۸۲: ۴۹)؛ بنا بر این، انسان باید با استفاده از تعقل و تفکر به تعمیق باورها و اعتقادات بپردازد.

مصاحبه‌شوندگان در ساحت تربیت اعتقادی، «رشد باورهای دینی و مذهبی یعنی توحید، امامت و ولایت و معاد» را از دستاوردهای مثبت سفر اربعین دانستند. کد ۲۷ در این زمینه گفت: از آنجا که زیربنا و پایه مباحث تربیتی، بحث‌های اعتقادی و معرفتی است اشاره به چهار شاخصه اعتقادی که در اربعین اتفاق می‌افتد ضروری به نظر می‌رسد:

الف. پرورش شناخت و استفاده از تفکر و عقلانیت

کد ۳۵: فکر می‌کنم مهمترین انتظاری که می‌توان از این سفر داشت این است که این راهپیمایی عظیم با مطالعه و آگاهی باشد. لازم است زائران، قبل از این سفر با عظمت، مطالعاتی در خصوص این سرزمین مقدس و عتبات عالیات، زیارت و اسرار و فلسفه زیارت و پیام اصلی حضرت سیدالشهداء علیه السلام داشته باشند و بدانند در چه راهی و با چه آرمانی قدم می‌گذارند.

کد ۱۱: در زیارت اربعین، هدف و فلسفه قیام امام حسین علیه السلام چنین معرفی می‌شود: «وَبَدَلْ مَهْجَتَهُ فَيْكَ لَيْسْتَنْقِدَ عِبَادَكَ مِنَ الْجَهَالَةِ وَ حَيْرَةِ الضَّلَالَةِ؛ کسی که نهایت تلاش را در دعوت مردمان برای هدایت به کار برد و برای آنان به هر نحو ممکن خیرخواهی کرد تا آن جا که در نهایت، خون خویش و جان عزیزش را برای بیداری مردم از نادانی و گمراهی فدا کرد.» این آرمان حسینی باید برای طلبه‌ها نیز صادق باشد و لازم است در جهت آگاهی یافتن و آگاهی بخشیدن به دیگران، تمام توان خویش را به کار گیرند.

ب. رشد خداباوری (توحید)

پیاده‌روی اربعین، این خصوصیت را دارد که دفاع از جبهه حق است؛ باید انسان حق را بشناسد که بتواند از آن دفاع کند. جبهه حق، یک جبهه است که از اول عالم شروع شده و تا قیام قیامت، همان خواهد بود. آنچه که ما در پیاده‌روی اربعین دنبال می‌کنیم عرصه پیروی از اهل بیت علیهم‌السلام و شناخت حق در مقابل باطل است که در آن زمان بوده و الان هم هست.

ج. رشد راهنماباوری (امامت و ولایت)

در زیارت جامعه کبیره آمده است؛ بِأَيِّ أُنْتُمْ وَ أُمِّي وَ نَفْسِي وَ أَهْلِي وَ مَالِي مَنْ أَرَادَ اللَّهُ بَدَأَ بِكُمْ وَ مَنْ وَحَدَهُ قَبِلَ عَنْكُمْ وَ مَنْ قَصَدَهُ تَوَجَّهَ بِكُمْ (ابن بابویه، ۱۴۰۴: ۱ / ۳۰۵)؛ یعنی شناخت خدا متوقف بر شناخت امام و راه تقرب به خدا، تقرب به امام است؛ ولایت، ما را به توحید ناب می‌رساند. با پیاده‌روی اربعین، هم جبهه حق را می‌شناسیم و با آن ارتباط برقرار می‌کنیم و هم از ولایت دفاع می‌کنیم؛ چنانکه آیه شریفه قرآن، می‌فرماید: وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ (رعد: ۲۱) ارتباط با ولایت، جمع شور و شعار است؛ به معنای آنکه حق را می‌شناسیم و از آن دفاع می‌کنیم؛ ارتباط با ولایت، تنها در شعار نیست؛ بلکه به معنای آن است که امام را و کار او (قیام عاشورا) را الگوی خودمان قرار دهیم.

این سفر، یک رزمایش است؛ یک آماده‌سازی برای انتظار است؛ رزمایش اربعین یعنی ما آماده‌ایم که جبهه حق که همه انتظارش را داریم بیاید و ما از آن دفاع کنیم؛ پیاده‌روی اربعین، زمینه‌سازی ظهور است.

کد ۵ که در اولین سفر اربعین، آشنایی چندانی با زبان فارسی نداشته و بر مذهب اهل سنت بوده است اظهار داشت که در جریان پیاده‌روی اربعین، هدف خاصی نداشته و در پایان سفر، چیزی که اصلاً انتظارش را نداشته است اتفاق افتاده و او به تشیع اثنی‌عشری، تغییر مذهب داده است.

د. رشد معادباوری (نترسیدن از مرگ و باور به معاد)

شهادت در راه خدا و نترسیدن از مرگ، معیاری اصیل و جایگاه معنوی والایی است که دیگر

امتیازهای انسانی و اعمال صالح فرد مسلمان را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. در زیارت اربعین می‌خوانیم؛ «السلام علی‌الحسین‌المظلوم‌الشهید» و «بکرامتک‌اکرمته‌بالشهاده». اگر روحیه شهادت‌طلبی و جهاد در راه خدا در جامعه نباشد و افراد آن، به تن‌پروری و تعلقات مادی مشغول شوند، سرنوشتی ذلت‌بار و حقارت‌آمیز خواهند داشت و این بر خلاف هدف قیام امام حسین علیه‌السلام است که همانا عزت‌بخشی زندگی در جامعه اسلامی است. اسوه شهادت، مالک قلب‌ها و احساسات میلیون‌ها نفر از مسلمانان شده است که از تهدیدها و خطرات جانی محتمل در این سفر نمی‌ترسند و حضوری پرشور و بی‌نظیر را رقم می‌زنند. در سفر اربعین، نمونه‌ای کوچک از جلوه قیامت را (در حد و اندازه دنیایی) مشاهده می‌کنیم؛ مثل اجتماع عظیم، هر کسی از هر بلادی آمده است، بزرگ و کوچک در یک جهت حرکت می‌کنند. همه لباس مشکی دارند و همه به سمت ولی خدا در حرکتند.

آسیب‌های احتمالی

الف. تأثیرپذیری از فرقه‌ها و گروه‌های افراطی شیعه و غیر شیعه

مصاحبه شوندگان «تأثیرپذیری از فرقه‌ها و گروه‌های افراطی شیعه و غیر شیعه» را از تهدیدهای سفر اربعین دانستند. کد ۷ معتقد است تهدیدهایی که در سفر اربعین هست خاص جامعه‌المصطفی نیست و متوجه تمام زائران است و آن هم تهدیدهای فرقه‌ها و گروه‌های انحرافی شیعه و غیر شیعه است که در طول سفر اربعین به تبلیغ عقاید خود می‌پردازند؛ مثل فرقه شیرازی و فرقه احمد الحسن البصری و مانند آن. به این جهت لازم است قبل از این سفر، آمادگی مواجهه با این تندروی‌ها در طلاب ایجاد شود و لازمه آن برگزاری کلاس‌های نقد و بررسی عقاید این فرقه‌ها برای المصطفائیان است.

ب. عدم توجه به موکب‌های معرفتی

همچنین «توجه زیاد به موکب‌های معیشتی و عدم توجه کافی به ایجاد موکب‌های معرفتی در مسیر راهپیمایی اربعین» نمونه‌ای از نقاط ضعف این سفر در ساحت تربیت اعتقادی بود که کد ۱۲ به آن اشاره کرد.

تربیت عبادی و معنوی

تربیت عبادی و معنوی از مهم‌ترین ابعاد وجود انسان است، که از وجود زمینه‌های فطری و معنوی در ژرفای جان انسان حکایت دارد و در فرهنگ دینی با عنوان معنویت و عبادت از آن تعبیر می‌شود. (نظامنامه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه: ۷۷) در سفر پیاده‌روی اربعین، برخی از اهداف و روش‌های تربیت عبادی معنوی که در نظام‌نامه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه به آن اشاره شده است را می‌توانیم مشاهده کنیم؛ اهداف تربیت عبادی معنوی از جمله «تقویت معرفت و ایمان»، «انس با خدا»، «ترویج و تحکیم عمل صالح» و «تعبد به شریعت» و روش‌های خاص تربیت عبادی معنوی از قبیل «ذکر خدا»، «دعا و مناجات»، «توبه»، «التزام به تکالیف عبادی»، «تلاوت و تدبر در آیات قرآن»، «زیارت و توسل»، «تولی و تبری» و «احیاء و تعظیم شعائر عبادی» (نظامنامه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه: ۱۳۰)

تمام آنچه در برنامه‌های دینی وارد شده و انسان را به یاد خدا و عظمت آیین او می‌اندازد، از جمله شعائر الهی است و بزرگداشت آن نشانه تقوای دلهاست (مکارم شیرازی، ج ۱۴: ۹۷). برگزاری نماز جماعت‌های باشکوه و همزمان از ۸۰ کشور دنیا در مسیر پیاده‌روی از نجف تا کربلا به مسافت ۸۰ کیلومتر، صحنه‌ای بی‌نظیر از تعظیم شعائر الهی را خلق کرده است. اربعین، فرهنگ‌سازی نماز و عزاداری برای حضرت سیدالشهداء علیه السلام است. اگر نماز از شعائر الهی است، عاشورا که حیات مجدد اسلام بود و سبب تداوم دین مبین اسلام شد نیز از مهمترین شعائر الهی خواهد بود؛ اربعین به دلیل قرار داشتن در مسیر تداوم حادثه عاشورا و به عنوان یکی از شعائر بزرگ اسلامی، باید گرمی داشته شود. زائر، هنگام زیارت معصومین علیهم السلام با اقامه نماز زیارت، تلاوت قرآن، دعا و راز و نیاز با معبود و توبه به درگاه خداوند می‌آموزد که باید زندگی او بر محور عبادت و بندگی خدا استوار باشد (حسینی، ۱۳۹۷: ۷).

بر اساس اطلاعات به دست آمده از مصاحبه‌شوندگان، آنان بر چهار مؤلفه ذیل در ساحت

تربیت عبادی و معنوی تأکید بیشتری داشتند؛

الف. تقویت معرفت و ایمان و انس با خدا؛

ب. تعبد به شریعت و احیاء و تعظیم شعائر عبادی؛

ج. رشد امور عبادی و معنوی (اقامه نماز، تفکر، ذکر، دعا و مناجات، توبه)؛

د. شناخت معارف اهل بیت علیهم‌السلام، ابراز تولی و تبری، زیارت و توسل به ایشان.

به عنوان نمونه کد ۲۷ از مصاحبه‌شوندگان، در بیان دستاوردهای تربیتی پیاده‌روی اربعین، به موارد زیر اشاره کرد:

- تفکر و ذکر: در پیاده‌روی، سؤالات فردی برای انسان پیش می‌آید: چرا باید این کار را بکنم؟ در حیطه تفکر که یکی از مباحث مهم تربیتی است ما باید در چرایی راه و روش و زندگی‌مان بیندیشیم که یک نمونه از آن در بحث اربعین خودش را نشان می‌دهد. جنبه تربیتی این تفکر به خصوص زمانی قوی می‌شود که ذکر هم همراه آن باشد؛ نه فقط ذکر زبانی، بلکه ذکر به معنای توجه به خدای متعال؛ نه تنها تفکر نسبت به خودم، بلکه نسبت به اولیای خداوند؛ به عنوان مثال: چرا اهل بیت علیهم‌السلام قیام کردند؟ چرا اهل بیت امام حسین علیه‌السلام اسیر شدند؟ این اسارت، چه دستاوردی برای دین داشت؟ اهل بیت امام حسین علیهم‌السلام این مسیر اربعین را با قهر و شکنجه و آزار آمدند؛ ولی من با راحتی و اختیار خودم این مسیر را طی می‌کنم... وقتی این ذکر همراه با تفکر شد از بهترین دستاوردهای تربیتی این سفر خواهد بود.

- اولی دانستن شعائر نسبت به امور مادی: کسانی که در اربعین شرکت می‌کنند باید از کارشان و از خورد و خوراک و روال عادی زندگی دست بردارند. اهمیت دادن شعائر و اولی دانستن آنها نسبت به امور شخصی، از دستورات دینی است؛ چنان که قرآن در مورد پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید: النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ... (احزاب: ۶) دستورات و شعائر دین نیز با همین اولویت دنبال می‌شود.

- اقامه نماز و شعائر دین: در پیاده‌روی اربعین، اقامه نماز و اجرای دستورات دینی زنده می‌شود که این خود نمونه بارزی از اقامه دین خواهد بود.

- زیارت: زیارت، آثار تربیتی فراوان فردی و اجتماعی دارد. این پیاده‌روی، خودش یک زیارت است، ولو اینکه شخص نتواند وارد حرم مطهر سیدالشهداء علیه‌السلام شود و از نزدیک زیارت کند؛ ولی آن همه ترغیب و تشویق و تحریض ائمه علیهم‌السلام نسبت به زیارت و آثار زیارت، شامل پیاده‌روی نیز

می‌شود.

کد ۱۰ در مورد تأثیرات سفر اربعین، چنین اظهار داشت: «به نظر من، سیر تربیتی سفر اربعین قبل از راهپیمایی، آغاز می‌شود. برای خود من، قبل از ثبت‌نام اربعین، این سیر تربیتی آغاز شد. قضیه از این قرار بود که وقتی من از قم به مشهد آمدم هم زمان شد با آغاز ثبت‌نام سفر اربعین؛ و چون در قم، زائران نهایی از طریق قرعه‌کشی انتخاب می‌شدند و در مشهد، ثبت‌نام آزاد بود من تصور کردم که دیگر مشکلی برای این سفر نخواهم داشت و به قول معروف، امام حسین علیه السلام مرا طلبیده است. به دنبال این احساس تفاخر، ناگهان اعلام شد که باید برای ثبت‌نام، وجه زیادی بپردازیم که خیلی از طلاب، امکان پرداخت آن وجه را نداشتند؛ متوجه شدیم که ما لیاقت این سفر را نداشته‌ایم و باید با دعا و توسل، این لیاقت را در خود ایجاد کنیم. اینجا بود که شروع کردیم به رایزنی با افراد و سازمان‌ها؛ نماز و دعا و توسل برگزار کردیم و حتی از پدر و مادرهایمان خواستیم برایمان دعا کنند و چند روزی به این منوال گذشت تا اینکه دعاها جواب داد و هزینه ویزا لغو شد و هزینه ثبت‌نام نیز تا حد زیادی، تعدیل گردید و ما توانستیم در این سفر بزرگ معنوی شرکت کنیم؛ اما حالا دیگر می‌دانستیم که این سفر، قسمت ما نخواهد شد؛ مگر اینکه لیاقت رفتن به اربعین امام حسین علیه السلام را در خود ایجاد کنیم.» کد ۳۷ در پنج سال گذشته در سفر اربعین جامعه‌المصطفی شرکت کرده و در حد توان با مداحی و ذکر مناقب اهل بیت علیهم السلام، همسفران را به فیض رسانده است و توفیق توسل به اهل بیت علیهم السلام را بزرگترین توفیق زندگی خودش می‌داند.

آسیب احتمالی

– سستی در انجام واجبات به دلیل خستگی مفرط

کد ۱۵ در بیان نقاط ضعف سفر اربعین در ساحت عبادی معنوی، به مقوله «سستی در انجام واجبات به دلیل خستگی مفرط» اشاره کرده و آن را از تهدیدهای تربیتی برای طلاب جامعه‌المصطفی دانست.

تربیت عاطفی و اخلاقی

در تربیت عاطفی، بر شکوفاسازی عشق و محبت درونی و عواطف انسانی تأکید می‌شود. در این ساحت، کوشش بر آن است که با شکوفا نمودن این عواطف، زندگی انسان از بحران فقدان روابط انسانی نجات یافته و جنبه‌های انسانی آن بالا رود. ما در عرصه تربیت عاطفی به دنبال شکوفاسازی و تحقق اهدافی هستیم که مهم‌ترین آن‌ها از این قرارند: الف. هدایت و رشد غرایز و عواطف ب. تعدیل و کنترل عواطف و هیجان‌های منفی (نظامنامه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه: ۹۰).

برخی از روش‌های تربیت عاطفی نیز عبارت است از: محبت و عشق‌ورزی، جهت‌بخشی به قوه غضبیه، عفو و بخشش (نظامنامه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه: ۱۴۹). در سفر پیاده‌روی اربعین، ابراز عشق و محبت وصف‌نشدنی مردم عراق نسبت به زائرین، نمونه‌ای از مصادیق تربیت عاطفی است.

تربیت اخلاقی فرآیند زمینه‌سازی و به کارگیری شیوه‌هایی برای شکوفاسازی، تقویت، ایجاد صفات و رفتارهای اخلاقی، اصلاح و از بین بردن رفتارها و آداب غیر اخلاقی در انسان است. بی‌تردید، اصلاح و تهذیب نفس در سعادت فردی و اجتماعی و دنیوی و اخروی انسان نقش بسزایی دارد (مرادی مخلص و همکاران، ۱۳۹۷: ۹).

بنا بر این، منظور از تربیت اخلاقی، چگونگی به کارگیری و پرورش استعداد‌های درونی انسان در راه رشد و تثبیت صفات پسندیده اخلاقی و نیز شکوفا کردن ظرفیت‌های اخلاقی برای انجام رفتارهای پسندیده اخلاقی و دوری از ردایل اخلاقی است (رستمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴).

اهداف تربیت اخلاقی عبارت است از: «معرفت نفس»، «شناخت قابلیت‌ها و توانایی‌های خویشتن»، «شناخت ردایل و فضایل اخلاقی»، «تهذیب و پیرایش نفس»، «تحلیه و اکتساب فضایل»، «تجلیه و تقویت حب الهی» و «رعایت آداب پسندیده» (نظامنامه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه: ۸۸).

در ساحت تربیت عاطفی و اخلاقی، مصاحبه‌شوندگان به پنج مقوله از تأثیرات مثبت سفر اربعین اشاره کردند:

الف. خودشناسی (شناخت ویژگی‌های مثبت و منفی خود و توانایی مدیریت هیجانات)

کد ۴۱ اشاره کرد که ما در این سفر آموختیم که می‌توانیم عواطف و هیجان‌های منفی خودمان مانند خشم و عصبانیت را کنترل کنیم. می‌توانیم مهارت عذرخواهی و عذرپذیری را تقویت کنیم. در سختی‌های سفر و در خطاهای غیر عمد مانند لگد کردن پای دیگران، فشار دادن دیگری در زمان ازدحام جمعیت، برخورد ناخواسته کالسکه کودک و یا ویلچر با پای زائر، توانستیم برخورد مناسبی داشته باشیم که نشان از اوج احترام و محبت نسبت به دیگران دارد.

کد ۴۳ تأکید داشت که باید با هدف خودسازی و معرفت، در این سفر، قدم بگذاریم تا این سختی دادن به بدن و آبله یا تاول زدن پا و خستگی چند روزه، پیامدهای معنوی را به همراه داشته باشد.

به نظر کد ۱۷، اولین اثری که پیاده‌روی اربعین دارد، ایجاد روحیه استقامت و پایداری در برابر مشکلات است؛ زمانی که جمعیت‌های مختلف از کودک تا کهنسال، کیلومترها راه را پیاده می‌روند و در این مسافت طولانی، احساس خستگی نمی‌کنند و دوام و پایداری از خود نشان می‌دهند، به این معناست که می‌توانند با عنایت الهی و عزم جدی در برابر مشکلات دیگر زندگی هم استقامت کنند. کد ۲۲ که برای اولین بار به همراه کاروان المصطفی به سفر اربعین مشرف شده و در طی راه، از دوستانش جدا افتاده بود، با الگوپذیری از خواهر زائری که در تمام طول مسیر، مشغول ذکر بوده و هرگز از پیاده‌روی خسته نشده است توانست با تحمل سختی پیاده‌روی بیشتر و توسل به اهل بیت علیهم‌السلام، محل استقرار زائران جامعه‌المصطفی را پیدا کند. کد ۴۵ به علت پوشیدن کفش نامناسب در مسیر پیاده‌روی، دچار پادرد شدید شد و به همین دلیل سوار ماشین شد و به موبک محل استقرار کاروان رفت؛ در حالی که دوست او که خسته‌تر بود این مسیر را پیاده طی کرد و حاضر به استفاده از ماشین نشد. و این درس بزرگی برای ایشان بود که باید در سختی‌ها، صبر بیشتری داشته باشد.

ب. رشد فضایل اخلاقی (صبر، ایثار، تعاون و ...)

کد ۴ در این مورد چنین گفت: حضور در سفر اربعین باعث می‌شود که زائران از نزدیک ارزش‌های انسانی مانند ایثارگری و از خودگذشتگی و مهمان‌نوازی و خدمت به زائران و محبین

اهل بیت علیهم السلام و تعاون و همکاری را لمس و خود را متصف به این صفات کنند. این سفر باعث می‌شود که انسان با فرهنگ‌های مختلف آشنا شود و یاد بگیرد که به هم‌نوعان خود کمک کند بدون اینکه چیزی در عوض آن بگیرد.

به روایت اغلب مصاحبه‌شوندگان، ایمان و عشق خالصانه مردم عراق که میزبانان این سفر عظیم معنوی‌اند چیزی مثل معجزه است. رنج و سختی که آنان برای پذیرایی از زائران اربعین متحمل می‌شوند برای طلاب جامعه‌المصطفی، درس ایثار است.

ج. کمک به یکدیگر و تألیف قلوب

کد ۴۰ که به عنوان خادم الحسین علیه السلام، همراه کاروان المصطفی به سفر اربعین مشرف شده است چنین می‌گوید: «وقتی به کربلا رسیدیم مچ پای من پیچ خورد و پایم ورم کرد؛ از اینکه نمی‌توانستم به زیارت بروم به شدت ناراحت بودم. تعدادی از طلبه‌ها می‌گفتند: غصه نخور! ما شما را به زیارت می‌بریم؛ حتی اگر مجبور شویم شما را بر دوش خود، راه ببریم. شب‌ها پمادهای محلی به پایم می‌گذاشتند تا درد پایم برطرف شد. آن طلاب مهربان، من را به زیارت ابا عبدالله الحسین علیه السلام و حضرت ابوالفضل العباس علیه السلام بردند و در تمام طول مسیر، دستم را گرفته بودند و مواظب من بودند. دوست دارم زنده باشم و سال‌های آینده هم به همراه این طلاب، به سفر اربعین بروم و به ایشان خدمت کنم.»

د. الگوبرداری تربیتی

کد ۴۱ در این مورد گفت: «سال گذشته از طریق العلماء، مسیر پیاده اربعین را طی کردیم؛ از هر لحاظ خیلی خوب بود؛ هم خوراکی زیاد نبود و هم از لحاظ معنوی، بسیار عالی بود. خدا حفظ کند کارمندان و اساتیدی که در طول مسیر برای طلاب زحمت می‌کشیدند.» هم‌چنین کد ۲۳ توجه طلاب جامعه‌المصطفی به حفظ شئون اخلاقی در سفر اربعین را مدیون بهره‌مندی از اساتید والایی می‌داند که ایشان را تربیت کرده‌اند و آنچه را از اساتید در طول سفر دیده است در جمله «ما رأیت الا جمیلاً» خلاصه می‌کند. به گفته کد ۴۰: «علمای سلف که در طول هفته مشغول تدریس بودند پنجشنبه پیاده به سمت کربلا حرکت می‌کردند. این پیاده‌روی بهانه بوده

تا در طول مسیر، طلاب رفتار مطلوب اساتید خودشان را الگوبرداری و از معلومات آنان استفاده کنند.»

کد ۸ (مادر کد ۱۶) ضمن اینکه اربعین را صحنه عملی تربیت می‌داند تأکید می‌کند که هدف من از همراهی فرزندانم این بود که وی از نزدیک، عظمت این گردهمایی بین‌المللی و همبستگی امت اسلامی و قدرت‌نمایی مسلمانان در برابر دشمنان اسلام را ببیند. کد ۲۸ با تأکید بر لزوم پایین آوردن سطح انتظارات در شرایط فعلی عتبات، تمام سختی‌های سفر را خوشایند دانسته و سفر اربعین را فرصتی برای زیارت و ارتباط با معصومین علیهم‌السلام، یاد گرفتن ایثار و از خود گذشتگی، تهذیب نفس و ... دانسته است. کد ۲۶ (همسر کد ۲) که سفر اربعین را دارای برکات مادی و معنوی برای خود و خانواده‌اش می‌داند چهار سال است که با کاروان جامعه‌المصطفی در این همایش عظیم شرکت می‌کند. هم‌چنین کدهای ۳۸ و ۲۲ که برای سفر از پدران خود اجازه گرفته‌اند تأکید داشتند که خانواده، ایشان را تشویق به سفر اربعین کرده‌اند تا ضمن یادگیری و تجربه مسائل مذهبی، بتوانند در بازگشت به کشور خود، مبلغان آگاه و توانمندی برای مکتب تشیع باشند.

هـ تقویت زی طلبگی (زهد و عدم وابستگی به زخارف دنیایی و ...)

کد ۲۷ در این مقوله چنین گفت: «برای همه شیرین است که در سفر، بهترین امکانات و بهترین غذا و بهترین مسکن را داشته باشند. همه این‌ها در پیاده‌روی اربعین، رنگ خود را از دست می‌دهد. کسی که به سفر اربعین می‌رود دنبال پوشیدن لباس فاخر و مجلسی نیست و وابسته به ماشین و خانه و امکانات دنیایی‌اش نیست. زهد که یکی از دستورات اخلاقی و یکی از آموزه‌های تربیتی دین اسلام است با این پیاده‌روی، خودش را نشان می‌دهد؛ چنان‌که زائر در یک موکب توقف می‌کند، نماز و کمی غذا و کمی استراحت دارد؛ بعد حرکت می‌کند و هیچ وابستگی به آنجا احساس نمی‌کند و این تمرینی است برای آنکه انسان‌ها وابسته و دلبسته به زخارف و امکانات دنیایی‌شان نباشند.»

کد ۱ اعتقاد دارد که سفر اربعین، سفری نیست که زائر، همواره به دنبال شستشوی لباس و اتوکشی آن و استحمام باشد. چرا که امکانات موکب‌ها (به نسبت فراوانی جمعیت) محدود است؛

بنا بر این، باید تلاش کنیم تا این امکانات محدود، برای همه ساکنان موکب‌ها، قابل استفاده باشد. کد ۱۷ گزارش می‌دهد که پیش از سفر اربعین، نشست‌هایی با موضوع بصیرت اربعین، جهت آمادگی طلاب برگزار شده است که شامل «بهداشت در سفر اربعین» نیز بوده است. کد ۱ در سفر اربعین، شاهد حضور طلابی بود که در موکب‌های بین راهی و مکان‌های استقرار در نجف و کربلا، با خدام‌الحسین علیهم‌السلام همکاری می‌کردند و پس از خوردن غذا، با جمع کردن زباله‌ها، به نظافت محیط می‌پرداختند. برخی مصاحبه‌شوندگان مانند کدهای ۹ و ۱۴ و ۳۲ و ۳۳ تأیید می‌کنند که در کنار نیروهای خدماتی، به نظافت محیط پرداخته‌اند. به نظر کد ۳۶، هر یک از طلاب، باید در سفر اربعین، تبلیغ عملی داشته باشند و این تبلیغ، با انجام کارهای ساده شروع می‌شود؛ مثلاً زباله‌ها را در جاهای مخصوص بریزیم و از رها کردن زباله در مکان عمومی پرهیز کنیم. کد ۳۹ در مورد بهداشت اماکن عمومی در مسیر پیاده‌روی اربعین می‌گوید: طلاب باید در نظافت موکب‌ها و سرویس‌های بهداشتی، همیاری داشته باشند و این همان روحیه بهداشت جهادی است که در اماکن مذهبی، همگان خود را متعهد به آن می‌دانند.

آسیب‌های احتمالی:

بخشی از آثار منفی سفر پیاده‌روی اربعین در ساحت تربیت اخلاقی به شرح زیر بیان شد:

الف. خوش‌خوراکی برخی از افراد

به نظر کد ۳۰: «فراوانی سفره‌های اکرام در طول مسیر پیاده‌روی اربعین، اگرچه فرصتی برای زائران خسته و گرسنه و تشنه است تا با تجدید قوا، به راهپیمایی خود ادامه دهند؛ اما در عین حال تهدیدی برای مراقبه نفس زائران، به خصوص جوانان است؛ چرا که میل جوان به خوردن و لذت‌بردن از اطعمه و اشربه بیشتر است و منع جسمانی هم در این زمینه ندارد. بنا بر این، این دغدغه هست که طلاب و حتی اساتید با قرار گرفتن در معرض انتخاب‌های متعدد خوردنی و نوشیدنی، از مراقبه نفس غفلت نمایند و فرمایشات معصومین علیهم‌السلام را در مورد زیارت ساده و بی‌آلایش کربلا، به فراموشی بسپارند؛ البته جدا کردن مسیر راهپیمایی کاروان

جامعه‌المصطفی و پیمودن راه در مسیری که غذا و نوشیدنی کمتر است شاید به طور مقطعی بتواند کمکی باشد؛ اما آسیب این کار، جدا شدن طلاب و اساتید جامعه‌المصطفی از خیل میلیونی زائران اباعبدالله علیه السلام است و این در حالی است که تجربه زیسته المصطفائیان با زائرانی است که از سرتاسر جهان به سفر اربعین آمده‌اند.»

به اعتراف تمام مصاحبه‌شوندگان، فراوانی سفره‌های اطعام در طول مسیر پیاده‌روی اربعین، موجب می‌شد زائران هیچ رنج و سختی برای خوردن و آشامیدن نداشته باشند و ممکن است دچار پرخوری شوند. کد ۱ که به همراه بخشی از کاروان المصطفی، از مسیر طریق العلماء عازم کربلا شده است می‌گوید: «اگرچه در این مسیر، تعداد موبک‌ها از مسیر اصلی کمتر است؛ اما در تمام طول این مسیر نیز، ایستگاه‌های سیار صلواتی، غذا و آب و آبمیوه را بین مردم تقسیم می‌کردند. خانه‌های روستائیان، به روی زائران باز بود و با روی گشاده از مهمانان اباعبدالله الحسین علیه السلام، استقبال می‌کردند و هر چه داشتند با آنان تقسیم می‌کردند؛ اما متأسفانه بعضی از افراد، فقط به دنبال خوردن و آشامیدن بودند؛ به هر موبکی که می‌رسیدند غذا دریافت می‌کردند و گاهی به دلیل سیری و گاهی به دلیل دوست‌نداشتن غذا، آن را دور می‌ریختند و منظره نادرستی را در اطراف موبک‌ها ایجاد می‌کردند. کد ۱۱ نیز از خوش‌خوراکی برخی همسفرانش، گله‌مند بود. هم‌چنین کد ۳۲، مشاهده کرده است که بر خلاف انتظارش، معدودی از زائران، همواره در موبک‌ها، به دنبال خوراکی‌های متنوع بودند.

کد ۱۱ معتقد بود: «باید مراقب باشیم که برخی از رفتارهای نامطلوب از ما سر نزنند؛ مانند دعوا کردن بر سر مکان استراحت، قهر کردن، خوردن و آشامیدن زیاد و ...».

ب. کم‌رنگ شدن حجاب و احتمال اختلاط با نامحرم

کد ۳۲ می‌گوید: «برخی از خواهران، در طول مسیر به اختلاط با نامحرم توجه نمی‌کردند و گاهی همراه پرچمدار می‌دویدند که این موجب خنده و تمسخر زائران سایر کاروان‌ها می‌شد.»

کد ۱۹ گزارش می‌کند که خواهران طلبه در سفر اربعین، به صورت دسته‌جمعی طی طریق کرده و در گروه‌های چند نفره به زیارت مشرف می‌شوند تا در طول مسیر، مواظب یکدیگر باشند.

کد ۴۵ که در سفر اربعین، از حجاب چادر و پوشیه استفاده می‌کرد از نگاه غرض‌آلود معدودی از

مردان در مسیرهای شلوغ پیاده‌روی اربعین، رنج برده است. هم چنین کد ۲۱ معتقد است دوری محل استقرار تا حرم‌های مطهر و شلوغی مسیر رفت‌وآمد، باعث اختلاط با نامحرمان و رنج زائران و کمتر شدن بهره معنوی خواهد شد. کد ۹ از مسئولان جامعه‌المصطفی تقاضا دارد مدت اقامت در کربلا را یکی دو روز بیشتر کنند و محل اقامت به حرم مطهر، نزدیکتر شود تا طلاب خواهر بتوانند در هنگام خلوت شدن اماکن متبرکه و با امنیت، به زیارت حرم اباعبدالله الحسین (علیه السلام) مشرف شوند.

ج. عدم رعایت بهداشت فردی توسط برخی زائران

کد ۱۳ «عدم رعایت بهداشت فردی» توسط برخی از زائران و کد ۱۴ «کمبود سرویس‌های بهداشتی» در برخی موبک‌ها و کد ۲۰ «مشکلات بهداشتی، بیماری‌ها و انباشت زباله» را از تأثیرات منفی سفر اربعین دانسته‌اند. کد ۱ از عدم مشارکت و همکاری برخی از طلاب در رعایت نظافت شخصی و نظافت محل‌های اسکان، گلایه داشت.

تربیت اجتماعی و سیاسی

در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش آمده است؛ ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی ناظر به کسب شایستگی‌هایی است که متربیان را قادر می‌سازد تا شهروندانی فعال و آگاه باشند و در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی مشارکت کنند. قلمرو ساحت تربیت اجتماعی سیاسی شامل موارد زیر است: ارتباط مناسب با دیگران (اعضای خانواده، خویشاوندان، دوستان، همسایگان و همکاران...)، تعامل شایسته با نهاد دولت و سایر نهادهای مدنی و سیاسی (رعایت قانون، مسؤولیت‌پذیری، مشارکت اجتماعی و سیاسی، پاسداشت ارزش‌های اجتماعی)، کسب دانش و اخلاق اجتماعی و مهارت‌های ارتباطی (بردباری، وفاق و همدلی، درک و فهم اجتماعی، مسالمت‌جویی، درک و فهم سیاسی، عدالت اجتماعی، درک و تعامل میان فرهنگی، تفاهم بین‌المللی، حفظ وحدت و تفاهم، توانایی‌های زبان ملی (فارسی) محلی، جهانی (عربی، انگلیسی و ...) است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۳۰۲-۳۰۳).

تربیت اجتماعی از دیرباز و در همه جوامع مورد توجه پیامبران الهی، فیلسوفان، اندیشمندان، معلمان و والدین قرار داشته است، بشر امروز نیز به دلیل رویارویی با بحران هویت انسانی و ارزش‌های اخلاقی ناگزیر است به ارزش‌های اخلاقی روی آورد (نجارزادگان، ۱۳۸۸: ۲۲).

منظور از تربیت اجتماعی پرورش جنبه یا جنبه‌هایی از شخصیت آدمی است که مربوط به زندگی در میان جامعه است تا از این طریق به بهترین شکل، حقوق، وظایف و مسئولیت‌های خود را نسبت به هم‌نوعان خود بشناسد و آگاهانه و با عشق، برای عمل به آن وظایف و مسئولیت اقدام کند؛ به تعبیری دیگر، می‌توان تربیت اجتماعی را آشنا ساختن فرد با روحیات اجتماعی و آموختن راه و رسم زندگی کردن با دیگران آنگاه پرورش روحیه تعهد و التزام عملی به انجام وظایف خویش دانست (مرزوقی و اناری نژاد، ۱۳۸۶: ۱۶۷).

یکی از پیامدهای مثبت پیاده‌روی اربعین، تعامل و ارتباط بین‌فرهنگی مطلوب بود که میلیون‌ها نفر از مردم از فرهنگ‌ها، اقوام و ملیت‌های مختلف در کنار هم و در یک مسیر با یکدیگر هم‌مسیر بوده و تفاوت‌های فرهنگی یکدیگر را پذیرفته و به آن احترام می‌گذاشتند و در صد تغییر فرهنگ یکدیگر نبودند. فعالیت‌های متعدد فرهنگی و هنری در طول مسیر و استقبال زیاد زائرین، نشانگر توجه ویژه زائران به روابط اجتماعی مطلوب بود.

دیدگاه امام خمینی (ره) که برگرفته از اسلام است، موضوع سیاست را تربیت می‌داند، ایشان تربیت سیاسی را روی آوردن آزادانه و آگاهانه به سمت ارزش‌های الهی می‌داند و بر این اساس، عمده‌ترین مبانی تربیت سیاسی را توحیدمحوری، فطرت‌محوری، تزکیه‌محوری و اخلاق‌مداری می‌داند. همچنین مؤلفه‌های تربیت سیاسی از منظر ایشان، آگاهی، خودشناسی، آزادی، استقلال و عدالت است (سلحشوری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۱۱).

مؤلفه‌های مهم تربیت سیاسی بر اساس نهضت عاشورا، شامل حمایت از حق و مقابله با باطل، امر به معروف و نهی از منکر، نپذیرفتن ذلت، عزتمندی و سربلندی، عدالت‌خواهی، بصیرت و تدبیر، آزادی و آزادگی، مسئولیت‌پذیری و نظارت همگانی مردم بر مسائل سیاسی، تأکید بر نقش نخبگان و دانشمندان در مسائل سیاسی و سرانجام ولایت‌مداری است.

نظرات مصاحبه‌شوندگان در مورد آثار مثبت سفر اربعین در ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی، به پنج بخش تقسیم می‌شود:

الف. رشد روابط اجتماعی و مسئولیت‌پذیری

کد ۱۹: «انجام دادن کارهای گروهی» و «مراقبت از یکدیگر» را از دستاوردهای مثبت سفر اربعین دانسته و به قول کد ۳۲: «در این سفر یاد می‌گیریم که چطور در زندگی اجتماعی با هم باشیم؟ چطور مواظب یکدیگر باشیم؟ چطور در سختی‌ها صبر و تحمل داشته باشیم و با امکانات کم، راضی باشیم؟»

ب. تقویت نظم و انضباط

کد ۳۲: اساتید و مسئولین و ... خیلی زحمت می‌کشند که در سه روز پیاده‌روی نجف تا کربلا، نظم رعایت شود تا مزاحم دیگران نشویم و ما یاد می‌گیریم طوری زندگی کنیم که دیگران اذیت نشوند. از طرف دیگر، سایر زائران وقتی نظم کاروان ما را می‌بینند خیلی تحت تأثیر قرار می‌گیرند.

ج. تقویت روحیه تقریبی و اندیشه وحدت

به نظر کد ۲۷: «چون زائران از ملیت‌های مختلف و کشورهای مختلفند نمی‌شود انتظار داشت که همه یک باور فرهنگی، اجتماعی، سیاسی داشته باشند؛ اما در سفر اربعین با نگاه «اتحاد شیعه» به این باور مشترک می‌رسیم. وحدت شیعه و انسجام تشیع یکی از دستورات تربیتی ائمه معصومین علیهم‌السلام است که ما با اربعین به سمت آن حرکت می‌کنیم؛ به این معنا که در چارچوب امامت، ولایت و اربعین، همه اختلافات داخلی را کنار می‌گذاریم.»

کد ۲: از آنجا که جامعه‌المصطفی یک نهاد بین‌المللی است حضور طلاب کشورهای مختلف با دغدغه‌های تبلیغی و دینی، فرصت بسیار خوبی برای نشان دادن وحدت و همدلی بین مسلمانان و نیز فرصت بسیار مهم‌تری برای صدور انقلاب اسلامی و آشنا کردن مسلمانان از کشورهای اسلامی و غیر اسلامی با پیام‌های ناب انقلاب اسلامی و آرمان‌های کلان آن است. حمل پرچم‌های کوچک و بزرگ با مضامین دعوت‌کننده به اسلام ناب، استکبارستیزی و وحدت بین مسلمانان، به زبان‌های مختلف خیلی تأثیرگذار خواهد بود. همچنین خواندن سرودهای عربی و فارسی و ترکی و انگلیسی، به صورت کوتاه با همین مضامین در مسیر پیاده‌روی، شورانگیز و تربیت‌کننده

است. کتاب‌های بسیار زیبا و تأثیرگذار در مورد نهضت عاشورا و اربعین، موجود است که می‌توان چندماه قبل از سفر اربعین، در خوابگاه یا فضای مدارس، آنها را در اختیار طلاب قرار داد تا به صورت گروهی، مطالعه کنند. هم‌چنین برگزاری کلاس‌ها با آشنایی با ادعیه برای بهره‌مندی از آنها در طول راهپیمایی اربعین، باید قبل از ایام اربعین صورت گیرد. در همین زمینه کد ۱۸ به این باور رسیده است که با محبت و خدمت خالصانه به زائران اربعین، می‌توان افراد مذاهب دیگر را جذب و با اسلام واقعی آشنا کرد.

د. لغو امتیازها و تبعیض‌های طبقاتی

کد ۳۹ معتقد است پیاده‌روی اربعین در عصر ما، معجزه‌ای است که در حال رخ دادن است تا مردم از هر گروه و طبقه، قیامت را پیش از وقوع، درک کنند. چرا که در این سفر همه کوله به دوش، در حال حرکتند و هیچ توجهی به افراد دیگر ندارند؛ حتی اگر در کنار آنها افرادی با موقعیت بالای شغلی و اجتماعی در حال رفتن باشند و این کوله‌ها شبیه کوله‌های اعمال است که انسان‌ها در قیامت به دوش می‌کشند. کد ۴۲ در سفر اربعین چنین استنباط کرده که همه مردم، مثل همنند و هیچ تفاوتی بین ثروتمند و فقیر نیست و همه به فکر آخرتند؛ بذری که امام حسین علیه السلام پاشید در این زمان نتیجه داده است و میلیون‌ها مسلمان با هم در یک صف، نماز می‌خوانند و به سوی ولی خود در حرکتند.

هـ. رشد بینش و بصیرت سیاسی

«رشد بینش و بصیرت سیاسی» از آثار مثبت سفر اربعین است که اغلب مصاحبه‌شوندگان به آن اشاره کردند. در این زمینه کد ۴۰ که از مدیران جامعه‌المصطفی است چنین توضیح می‌دهد: «انگیزه ما در شروع حرکت اربعین، با انگیزه ما در بحث استمرار این حرکت، متفاوت بوده و هست. وقتی ما حرکت اربعین را شروع کردیم اوج قدرت داعش در منطقه بود و حضور داعش باعث شده بود عتبات در تهدید جدی قرار بگیرد و تهدید شدن جدی عتبات و سیر نزولی زائران عتبات، باعث مخاطرات جدی در حوزه زیارت ائمه معصومین علیهم السلام بود؛ بنا بر این، تصمیم گرفتیم با حرکت خودمان، بخشی از آنچه در حضور گسترده مؤمنان باید اتفاق بیفتد، تحقق پیدا

کند. آن زمان هدف این بود که حرکت ما باعث شود حضور مؤمنین در عتبات، افزایش پیدا کند و این حضور ارزشمند، رونق زیارت را به ویژه در عتبات ایجاد کند و در نتیجه کید و بدخواهی دشمنان بویژه داعش شکست بخورد و این کار انجام شد. حرکت اربعین در طول این سال‌ها از یک تنگ‌راه بسیار خطرناک ایجاد شده توسط داعش و سلفی‌ها و اذتاب آمریکا و عربستان و ... عبور کرد و امروز به یک شاهراه خاص تبدیل شده است. درست است که استمرار آن حرکت، باید مورد توجه قرار گیرد؛ اما تربیت در سایه اربعین، هدف عمده مسئولین جامعه‌المصطفی است. این سفر باید حسینی‌ساز باشد؛ یعنی خروجی آن باید افرادی باشند که در رفتار، اخلاق، گفتار و منش به حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام نزدیکند. همان‌گونه که در آیه شریفه قرآن: *مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ* (بقره: ۲۴۵) خداوند متعال، پرداخت سود به قرض‌دهنده را متقبل شده؛ لیکن میزان سود به اخلاص قرض‌دهنده بستگی دارد؛ اصل «سفر اربعین» نیز دارای اهداف صددرصد تربیتی است؛ اما برنامه‌ریزی و توجه مسئولان به خروجی سفر اربعین، عیار موضوع را تعیین می‌کند.»

آسیب‌های احتمالی

مصاحبه‌شوندگان به سه مورد از آثار منفی در ساحت تربیت اجتماعی نیز اشاره داشتند:

الف. استفاده نابجا از نمادهای عزاداری اربعین

کد ۲ از حمل پرچم‌های رنگی به عنوان نشانه و حمل علم‌های بدون ایده و شعار و ... اظهار تأسف و تعجب کرد. به گفته کد ۳، یکی از آسیب‌های سفر اربعین برای طلاب جامعه‌المصطفی، شنیدن موسیقی‌های تند در عزاداری‌ها و موکب‌های اربعین است و متأسفانه برخی طلاب، این موسیقی‌ها را به کشورهای خود منتقل می‌کنند و در برنامه‌ها و مراسم مذهبی از آنها استفاده می‌کنند.

ب. عدم اهتمام به اجرای برنامه‌ها در زمان بندی مشخص

«برنامه‌ریزی منظم و دارای زمان‌بندی، هدفدار در امور اجرایی، محتوایی و تربیتی» از انتظارات و دغدغه‌های تربیتی برخی مصاحبه‌شوندگان مانند کد ۲۰ و کد ۳۴ است که به طور

کامل محقق نشده است.

ج. درگیری‌های فرقه‌ها و احزاب سیاسی و متشنج کردن فضای معنوی اربعین

کد ۲۱ نیز در خصوص آسیب‌های سیاسی سفر اربعین، به درگیری‌های فرقه‌ها و احزاب سیاسی و متشنج کردن فضای معنوی اربعین اشاره کرد.

د. نفوذ سرویس‌های اطلاعاتی

به اعتقاد کد ۲۰، خطر «نفوذ سرویس‌های اطلاعاتی، ماندگاری زائران المصطفائی در عراق و عدم بازگشت آنان به ایران» از تهدیدهای سفر اربعین است.

هـ. فرار از مسئولیت اجرایی و تبلیغی به منظور بهره‌مندی بیشتر از جنبه‌های فردی سفر اربعین کد ۲۹ که تجربه چند سفر اربعین با کاروان المصطفی را دارد چنین استنباط نموده است که برخی از افراد در کاروان‌ها از پذیرش مسئولیت پرهیز می‌کنند و یکی از دلایل آن، فرصت اندک برای انجام مناسک فردی زیارت و بهره بیشتر معنوی از این سفر است. کد ۴۴ نیز به جهت مسئولیتی که در طول سفر اربعین دارد نگران است که خودش نتواند بهره‌مندی کافی از سفر معنوی اربعین را داشته باشد.

دستاوردهای تربیتی سفر اربعین جامعه‌المصطفی، از منظر مصاحبه‌شوندگان

ساحت‌های تربیتی	دستاوردهای تربیتی مثبت	آسیب‌های احتمالی
تربیت اعتقادی	❖ پرورش شناخت و استفاده از تفکر و عقلانیت ❖ رشد خداباوری (توحید) ❖ رشد راهنماباوری (امامت و ولایت)	○ تأثیرپذیری از فرقه‌ها و گروه‌های افراطی شیعه و غیر شیعه ○ عدم توجه به موبک‌های معرفتی

	<p>❖ رشد معادباوری (نترسیدن از مرگ و باور به معاد)</p>	
<p>○ سستی در انجام واجبات به دلیل خستگی مفرط</p>	<p>❖ تقویت معرفت و ایمان و انس با خدا ❖ تعبد به شریعت و احیا و تعظیم شعائر عبادی ❖ رشد امور عبادی و معنوی (اقامه نماز، تفکر، ذکر، دعا و مناجات، توبه) ❖ شناخت معارف اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small>، ابراز تولی و تبری، زیارت و توسل به ایشان</p>	<p>تربیت عبادی و معنوی</p>
<p>○ خوش خوراکی برخی از افراد ○ کم‌رنگ شدن حجاب و احتمال اختلاط با نامحرم ○ عدم رعایت بهداشت فردی توسط برخی از زائران</p>	<p>❖ خودشناسی (شناخت ویژگی‌های مثبت و منفی خود و توانایی مدیریت هیجانات) ❖ رشد فضایل اخلاقی (صبر، ایثار، تعاون و ...) ❖ کمک به دیگران و تألیف قلوب ❖ الگوبرداری تربیتی ❖ تقویت زی طلبگی (زهد و عدم وابستگی به زخارف دنیایی و ...)</p>	<p>تربیت عاطفی و اخلاقی</p>
<p>○ استفاده نابجا از نمادهای عزاداری اربعین</p>	<p>❖ رشد روابط اجتماعی و مسئولیت‌پذیری ❖ تقویت نظم و انضباط</p>	<p>تربیت اجتماعی و سیاسی</p>

<p>○ عدم اهتمام به اجرای برنامه‌ها در زمان‌بندی مشخص</p> <p>○ درگیری‌های فرقه‌ها و احزاب سیاسی و متشنج کردن فضای معنوی اربعین</p> <p>○ نفوذ سرویس‌های اطلاعاتی</p> <p>○ فرار از مسئولیت اجتماعی به منظور بهره‌مندی بیشتر از جنبه‌های فردی سفر اربعین</p>	<p>❖ تقویت روحیه تقریبی و اندیشه وحدت</p> <p>❖ لغو امتیازها و تبعیض‌های طبقاتی</p> <p>❖ رشد بینش و بصیرت سیاسی</p>	
--	--	--

نتیجه گیری

به گواهی زواری که در این پژوهش با آنان مصاحبه شد، آنچه که در طول تاریخ، بزرگان تشیع در مورد زیارت اربعین تأکید داشتند در دهه‌های اخیر، قابل رؤیت است و در حقیقت، توجه به زیارت امام حسین علیه السلام و راهپیمایی اربعین، تبدیل به رزمایش جهانی تشیع شده است. جامعه‌المصطفی بنا بر تقاضای جامعه هدف، سفر اربعین را جزء برنامه‌های سالانه خویش قرار داده است. با گذشت چند دوره، شاهد افزایش روزافزون استقبال و تأثیر فرهنگ اربعین، بر این دسته از زوار هستیم و به نظر می‌رسد سفر اربعین، آموزش‌های تئوریک دروس حوزوی را تا حدود زیادی در سیره و رفتار جامعه هدف، ساری و جاری ساخته است.

اگرچه در سفر اربعین، شاهد حضور زائرانی از اقصی نقاط جهان هستیم، ولی طلاب جامعه‌المصطفی را باید نمادی از حضور جامعه بین‌الملل در همایش بزرگ حسینی دانست. با توجه به آنکه این همایش، مورد توجه افکار عمومی و رسانه‌های مختلف جهان (موافق و معاند) می‌باشد، توجه به جلوه‌های بین‌المللی حضور طلاب جامعه‌المصطفی، باید مورد عنایت ویژه مسئولان، قرار گیرد. در این راستا، توجه به ابعاد تربیتی سفر اربعین و بررسی فرصت‌ها و چالش‌های مترتب بر این سفر معنوی، می‌تواند ضمن در بر داشتن دستاوردهای فردی و جمعی، مقدمه تحقق اهداف تربیتی بین‌المللی جامعه‌المصطفی باشد.

نظر به اهمیت موضوع فوق، این پژوهش با روش کیفی و رویکرد پدیدارشناسی، چگونگی رابطه تربیتی جامعه‌المصطفی با اربعین و دستاوردهای مترتب بر آن را مورد بررسی قرار داد. نتایج نشان داد که پیاده‌روی اربعین حسینی حداقل در چهار ساحت تربیتی (تربیت اعتقادی، تربیت عبادی و معنوی، تربیت عاطفی و اخلاقی، تربیت اجتماعی و سیاسی) برای جامعه‌المصطفی، تأثیرگذار بوده است. با توجه به دستاوردهای تربیتی مثبت و منفی مترتب بر سفر اربعین جامعه‌المصطفی، پیشنهادات زیر جهت ارتقاء کیفی وضعیت موجود، ارائه می‌شود:

۱. توجه به آموزش تئوریک معرفت اربعین، در برنامه آموزشی و تربیتی؛
۲. صیانت از سفر اربعین، در مقابل تجملات و تشابه به سفرهای سیاحتی؛

۳. پرهیز از نمادها، برنامه‌ها و جلوه‌های ویژه‌ای که شائبه تمایز المصطفی از منظر سایر زائران اربعین را در پی دارد؛
۴. ارائه خدمات و انتخاب مسیر پیاده‌روی و حرکت دسته‌جمعی به گونه‌ای که فیض حضور در کنار خیل زائرین پیاده را از زوار جامعه‌المصطفی سلب نکند؛
۵. توجه به عقلانیت در برنامه‌های تربیتی در طول سفر و پرهیز از عوام‌گرایی و افراط‌گرایی و برخورد مناسب با افراد و احزاب تندرو؛
۶. توجه مضاعف به جوانب امنیتی این سفر معنوی، به دلیل حساسیت بین‌المللی به طلاب جامعه‌المصطفی و تلاش معاندان بر القای ناامن بودن سفر اربعین؛
۷. بهره‌مندی معرفتی و اخلاقی طلاب از حضور اساتید و مربیان اخلاق در طول سفر؛
۸. به موازات آسیب‌شناسی سالانه مدیریت خدمات سفر اربعین، پیشنهاد می‌شود کمیته ویژه‌ای جهت بررسی فرصت‌ها و آسیب‌شناسی دستاوردهای تربیتی (فردی، جمعی و سازمانی) این سفر، در جامعه‌المصطفی تشکیل شود که در دو محور «اهداف کوتاه مدت» و «اهداف بلند مدت» به پیگیری دائمی امور تربیتی سفر اربعین بپردازد.

فهرست منابع

قرآن کریم

- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۰۴ق)، عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، تحقیق، تصحیح و تعلیق و تقدیم: الشیخ حسین الاعلمی، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- اعرافی، علیرضا؛ موسوی، سید نقی، (۱۳۹۲)، «تربیت اعتقادی فرزندان از منظر فقه»؛ نشریه فقه (کاوشی نو در فقه اسلامی)، سال بیستم، شماره ۲، قم، صص ۴۸-۷۰.
- امام خمینی (ره)، روح الله، (۱۳۶۸)، صحیفه نور، ج ۱۹، تهران: سازمان انتشارات انقلاب اسلامی.
- بهشتی، محمد، (۱۳۷۸)، مبانی تربیت از دیدگاه قرآن، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- حسینی، داوود، (۱۳۹۷)، نقش زیارت در تربیت عبادی زائر، فصلنامه فرهنگ زیارت، شماره ۳۷، صص ۷ تا ۲۵، زمستان.
- داوودی، محمد، (۱۳۸۸)، تأملی در هدف تربیت اعتقادی، دو فصلنامه تربیت اسلامی س ۴. ش ۹، صص ۴۷-۶۱.
- دلشاد تهرانی، مصطفی، (۱۳۸۱)، مدرسه حسینی، تهران، دریا، چاپ ششم.
- رستمی همایون، بهشتی سعید، ایمانی محسن، (۱۳۹۷)، نظام تربیت اخلاقی در نامه ۳۱ نهج البلاغه. قرآن و طب. ش ۴ (۱)، صص ۱۳-۲۰.
- سلحشوری، احمد، یداللهی فر، محمد جواد، خنکدار طارسی، معصومه، (۱۳۹۱)، مبانی و مؤلفه‌های تربیت سیاسی از دیدگاه امام خمینی (ره)، پژوهشنامه انقلاب اسلامی (علمی-پژوهشی)، ش ۲ (۵)، صص ۱۱۱-۱۲۶.
- شریعتمداری، علی، (۱۳۸۲)، تعلیم و تربیت اسلامی، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۲۱)، تهران، دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش.
- مرادی مخلص حسین، حیدری جمشید، پوطی نسیم، (۱۳۹۷)، رشد تربیت اخلاقی با تلفیق مؤلفه‌های تفکر انتقادی. نشریه اخلاق در علوم و فناوری، ش ۱۳ (۳)، صص ۸-۱۵.

مرزوقی، رحمت الله، اناری نژاد، عباس، (۱۳۸۶)، تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه، مجله تربیت اسلامی، ش ۴، صص ۱۶۳_۱۹۲.

مظاهری، محسن حسام، (۱۳۹۷)، پیاده‌روی اربعین: تأملات جامعه‌شناختی (مجموعه مقالات)، اصفهان، آرما.

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۱۴، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

نجارزادگان، فتح الله، (۱۳۸۸)، رهیافتی بر اخلاق و تربیت اسلامی، قم: نشر معارف.

نظامنامه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۸۸.

همت‌بناری، علی، (۱۳۹۴)، «ابعاد و ظرفیت‌های تربیتی مراسم اربعین حسینی»، مجموعه

مقالات اربعین حسینی، ج ۵، قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی، صص ۴۹-۵۴.

_____، (۱۳۹۴)، «منشور اخلاقی - تربیتی زائر اربعین حسینی»، مجموعه مقالات اربعین

حسینی، ج ۴، قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی، صص ۷۵-۷۹.

Zhou, Joe Yong (2007), Government and residents Perceptions towards the impacts of a mega event: The Beijing Olympic Games, Hong Kong Polytechnic University (Hong Kong).